

New views on the ability of Omon Matzhon to create the image of a historical personality

Ozoda OCHILOVA¹, Dilshad GAIPOV²

Urgench State University

ARTICLE INFO

Article history:

Received January 2023

Received in revised form

10 January 2023

Accepted 25 February 2023

Available online

15 March 2023

ABSTRACT

This article presents a new artistic interpretation of the work of the wise poet and warrior Pakhlavon Mahmud Piryorvali as an architect, mirab, wise adviser and healer.

2181-3663/© 2023 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol1-iss2-pp81-85>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Keywords:

poet,
warrior,
sage,
story,
image interpretation,
historical truth,
artistic skill.

Omon Matjonning tarixiy shaxs obrazini yaratish maxoratiga yangicha karashlar

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

shoir,
pahlavon,
donishmand,
qissa,
obraz talqin,
tarixiy haqiqat,
badiiy mahorat.

Mazkur maqolada donishmand shoir va pahlavon Pahlavon Mahmud Piryorvaliyning me'mor, mirob, dono maslahatchi va tabib sifatidagi faoliyati yangicha badiiy talqin etiladi.

¹ Department of Uzbek Literature, PhD student, Urgench State University. Urgench, Uzbekistan.

E-mail: ozoda.ochilova.90@mail.ru

² Doctor of Philology, Associate Professor, Dean of the Faculty of Philology. Urgench State University.

Новые взгляды на способность Омона Матжона создавать образ исторической личности

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

поэт,
воин,
мудрец,
повесть,
интерпретация образа,
историческая правда,
художественное
мастерство.

В данной статье представлена новая художественная интерпретация творчества мудрого поэта и воина Пахлавона Махмуда Пирёрвали как зодчего, мираба, мудрого советника и целителя.

KIRISH

O'zbek adabiyotida tarixiy mavzuda yozilgan badiiy asarlar salmoqli o'ringa ega. O'tmishda yashagan mashhur alloma, adib va donishmandlar haqidagi asarlar alohida tizimni tashkil qiladi. Jumladan, Beruniy, Ahmad Yassaviy, Ibn Sino, Najmiddin Kubro, Pahlavon Mahmud, Navoiy, Bobur kabi buyuk siymolarga bag'ishlangan hikoyatlar ular hayot paytidayoq dastlab xalq og'zaki ijodida yaratilib, so'ngra yozma adabiyotga o'tdi, qayta ishlanib sayqal topdi. Bunday asarlar orasida shoir, faylasuf, pahlavon, javonmardiylik (mardlik) tariqatining peshvosi Pahlavon Mahmud Piryorvaliy (1247–1326) to'g'risidagi bitiklar har jihatdan ibratlidir. To'g'ri, bu asarlarning bir qismi xalq rivoyatlari "Fil Mahmud" dostoni, Komil Ikromovning "Mahmud darboz", Omon Matjonning "Pahlavon Mahmud", Erkin Samandarning "Pahlavon Mahmud Piryorvaliy qissasi" qisman o'rganilgan [1].

Ammo muhimi shundaki, keyingi ikki asar istiqlool davrida yaratilgani bois, ularda tarixga yangicha qarash tamoyili, haqqoniylik, voqelik va shaxs munosabatida davr ruhi bilan qahramon tasviri mutanosibligi ustuvorlik qiladi.

TADQIQOTNING MAQSADLARI

Badiiy adabiyotda tarixiy shaxs obrazini yaratish tamoyillarini tahlil qilish Pahlavon Mahmud badiiy siymosi yaratilgan O.Matjonning "Dravaxonim (To'rabekaxonim)" qissasi misolida tahlil qilish tadqiqotning maqsadi sanaladi. Qolaversa, mazkur maqolada quyidagi jihatlariga ham e'tibor qaratiladi:

- ijodkorning tarixiy shaxs obrazini yaratishdagi badiiy mahorat qirralarini aniqlash;
- tarixiy shaxs obrazini yaratishdagi asosiy xususiyatlarni ko'rsatish.

TAHLIL

Shuni alohida ta'kidlash joizki, so'nggi yillarda Pahlavon Mahmud hayoti va ijodiga doir yangi noyob manbalarning topilishi ushbu mavzu doirasini yanada kengaytirdi [2]. Bu esa shoir haqida batafsil fikr yuritish, badiiy obrazining yangi qirralarini aks ettirish ehtiyojini tug'dirdi. O. Matjonning "Dravaxonim (To'rabekaxonim)" qissasi bu sohada yangi yutuq bo'ldi. Bu o'rinda bir jihat diqqatni tortadi. Chunonchi, yuqorida qayd etilgan asarlarda syujet asosini Pahlavon Mahmudning Hindiston pahlavoni bilan kurash tushishi, hind hukmdorini o'limdan saqlab qolgani va eldoshlarini yurtga olib kelish voqealari tashkil etsa, yangi asarda ushbu motivlar bayoni yo'q, faqat ayrim o'rinlarda ba'zi fikrlar ta'kidi uchun muallifning eslatmasi ularga muxtasar ishora bor, xolos. Yangi qissa qahramon umrining so'nggi yillarida Xorazmdagi hayoti hodisalari talqiniga bag'ishlangan [3].

NATIJAR VA MUHOKAMA

Qissa mazmuni va shakliga ko'ra tarixiy konsepsiya va badiiy to'qima sintezini aks ettiradi. Tarixiylik mashhur real shaxslar – O'zbekxon, Qutlug' Temur, To'rabekaxonim, Pahlavon Mahmud, aniq epik makonlar – Xorazm, Ko'hna Urganch, Xiva, Hazorasp, Amudaryo, Pitnak, Karvak tushunchalarida namoyon bo'ladi. Ular o'rtasida kechadigan voqealarda muallifning badiiy tafakkuri, to'qimasi ana shu tarixiylik fonida muayyan vazifa bajaradi va umumiy syujet yo'nalishlariga singib ketadi. Bu yo'nalishlarni quyidagicha guruhlash mumkin:

1. Bunyodkorlik va me'morchilik sohasidagi ishlar tafsilotlari.

2. Sinjorning Hazoraspdan Amudaryoga to'g'on bosishi va To'rabekaxonimga "oshiq"ligi sarguzashtlari.

3. Miroblik va kanal qazish tasviri.

4. To'rabekaxonim tadbiri – mardlik va g'alaba garovi ekanligi talqini.

Muhimi shundaki, ushbu syujet shahobchalarining barchasida To'rabekaxonim faoliyati oldingi o'rniga chiqsa ham Pahlavon Mahmud ularda turli miqyos va darajada qatnashadi. Zero, u malikaning maslakdosh madadkori, dono maslahatchisi sifatida tasvirlanadi.

Birinchi yo'nalishdagi bunyodkorlik ishlarida ikki voqeaga alohida diqqat qaratilgan: 1) poytaxt Ko'hna Urganchni yanada obod qilish, qurilish va madaniy yodgorliklarni asrash; 2) Shayx Najmiddin Kubro qabrini ta'mirlab, qayta dafn etish.

XIV asrda, mo'g'ul istilosidan yuz yil keyingi davrga oid faktlar haqidagi noyob tarixiy manbalarda shunday fikrni o'qiymiz: "Ko'hna Urganch turkiy shaharlar orasida eng kattasi va obodi bo'lib, undagi To'rabekaxonim va Najmiddin Kubro mavzoleylari musulmon arxitekturasining nodir namunasi" [4]. Muallif ushbu ta'rifga ijodiy yondashgan holda unga monand tarzda ta'sirchan manzara yarata olgan. "Qutlug' Temur bilan malika qurdirgan uzun, ko'kimtir minora olisroqda katta-kichik yana o'ttiz-qirq minor-gumbazlar yildir-yildir shaharga ertaning shafag'iga aralash ko'k-yashil shu'la yoyadi go'yo" [3]. Har ikkala e'tiroflarda tilga olingan shaxslar talqinida Pahlavon Mahmud maqsadga ko'ra bevosita yoxud bilvosita ishtirok etadi, syujet qurilmasida estetik va uslubiy vazifa bajaradi.

Binobarin, asar boshida ekspozitsiya o'rnidagi lavhada Pahlavonning ishtirok etishi bejiz emas. Unda "To'rabekaxonim imom, boshqa ustalar hamkorligida Shayx Najmiddin Kubro zaviyasini (mozorini) ta'mirlash ishlarini ko'rishga borganda tadoriklar tepasida Pahlavon Mahmud va shogirdlari ham borligi"ni uning muhim personajlardan biri ekaniga ishora va keyingi voqealar tadrijidagi ibtido deyish mumkin.

To'rabekaxonimning Pahlavon Mahmud bilan munosabatlaridagi o'zaro hamkorlik, malikaning g'amxo'rliги-yu muruvvati epik bayon davomida kengayib boradi. Jumladan, ko'p zamon hijratda bo'lgan Pahlavon Mahmud malika taklifi bilan yurtiga qaytadi, "yana kasbiy yumushlari, quruvchilik, po'stindo'zlik, yosh polvonlarni kamol toptirishni tashkillashtirishda" To'rabekaxonim ko'mak beradi. Bunday samimiyat xususan buyuk Kubro qo'nimgohini tiklashda yanada yorqin ko'rinadi. Bu tadbir Xorazm vohasi suvsizlikka mahkum etilgan murakkab sharoitga qaramay yuksak saviyada o'tkaziladi va ushbu jarayonda har bir obrazning xarakteri ochiladi. Muallif tadbirni "buyuk marosim" deb ataydi va yozadi "Shayx o'zi juma namozi o'qiydigan machit o'rnida, o'sha paytlardagidek eni yigirma, uzuni yetti yuz ellik qadamcha keladigan hovuz qazilgan, unga suv to'ldirish bilan malikamiz shaxsan o'zlari band" [3]. Kunning birinchi yarmida

sahardan to peshin namozi vaqtigacha Shayxning jasadi qayta dafn etilgan bu marosim xalqning chinakam shodiyonasiga aylandi, Piryorvaliy boshliq polvonlar, turli maskanlardan kelgan maqom ustalari-yu, turfa san'atlar namoyandalarining ulug' insonga ehtiromi bo'ldi.

Qissa voqealari silsilasida To'rabekaxonim va Sulton Sinjor o'rtasidagi ziddiyatli munosabatlar salmoqli bo'lib, asosiy konflikt, ijobiy va salbiy kuchlar kurashidagi boshqa xususiyatlar asarning keyingi qismlarida turlicha zuhurlanadi, malika esa talqin markazida bo'lib, bu jarayonlarni boshqaradi. Sanjarning unga "oshiq"ligi jarayonning bir qutbidir. Sinjor zo'ravonlik bilan To'rabekaxonimga uylanmoqchi, aks holda Amudaryo suviga to'g'on bosib, Xorazmni, Ko'hna Urganchni suvsiz qoldirishga ahd qiladi. To'g'ri, bu haqda xalq orasida keng tarqalgan rivoyatlar tarixiy shaxs Sulton Sanjarga nisbat berilib kelingan [5]. Ammo muallif ta'kidlashicha, Sinjor ikki-uch yuz yil burun o'tgan taniqli, muzaffar sarkarda Sulton Sanjar emas. Bu o'ziga "sulton" nisbatini yopishtirib kelgan Sinjor! O'zini mo'g'ullarning ham Botu, ham Chig'atoy sulolasiga mansub deb ko'rsatib, Oltin O'rda erlari "kuzatuvchisi". Demak, Sinjor Xorazm dushmanlari, chet el bosqinchilarining umumlashgan obrazidir. U malikadan rad javobini olgach, suv soqasini bekitadi, Xorazm yerlari qovjirab, ekinzorlar sarg'ayib, xalq qiynala boshlaydi. Bu ziddiyat yechimida To'rabekaxonim va Pahlavon pirning aql-u zakovati qo'l kelib, ular ofatni daf etish, najot yo'lini topishda aql va fidoyilikka amal qilishadi. "Men fuqarolarimni kesak tishlatib, o'zim novvot so'radiganlar toifasidan emasman..." degan aqidani o'ziga shior qilgan malika favqulodda tadbir topishga qaror qiladi.

Bu borada Piryorvaliy Qutlug' Temur va To'rabekaxonim huzurlariga tashrif buyurdi. Ular "Piryorvaliyning kuragi yerga tegmagan ulug' pahlavon ekanidan tashqari ulug' valiy, shoir, yulduzshunos, aljabr olimi, suvning arna-yoblardan oqib kelishi, suv loyqasi aylanishiga qarab qaysi faslda qancha suv kelishini ayta biladigan bashoratchi mirob ekanini bilar edilar". Shu bois oldindan Xorazm qibla hududlariga Jayxun suvini bedaxl, mo'tadil yetib turishi nechukligini so'radilar" [3]. Ko'hna Urganch sari boruvchi suv yo'lining soqasini o'zgartirish, yangi soqa boshidan tez foydalanish, yangi kanalni xalq hashari yordamida qazish, shu yo'l bilan zahira obi-hayotga ega bo'lishni taklif etdi va tezda bu ish boshlandi. "Buyuk hashar" nomini olgan bu harakatda keksayib qolgan Piryorvaliy davradagi odamlar bilan samimiy ko'rishib, halol kurashni, kuch va adolatni, o'tgan kurashchi birodarlari ruhini yodlab, ular sha'niga iymon keltiruvchi, sururbaxsh lahja bilan oyat qiroat keltiradi.

Shu orada To'rabekaxonim ham o'z rejasini amalga oshirishga kirishdi. U to'rt otliq yo'ldoshi bilan Sinjorning Daryolik bo'yidagi dargohiga kelib, boshidagi chavandoz dubulg'asini oldi. Uni tanigan "hududlar kuzatuvchisi" garangsirab, g'alat holatda, tilsiz kalovlandi, mahv etildi. Malikaning "men va'daga muvofiq keldim. To'g'onni ochdiring! Aks holda yog'iyning bir tomchi qonini to'kish mumkin bo'lmasada men o'zimni qurbonlikka keltiraman" degan so'zlari [3] Sinjorni butunlay mag'lub qilgan edi. To'g'on olib tashlandi, suv o'z o'zaniga qaytdi. Ammo malika tadbirining xosiyati daryo bo'yidan qaytishda ma'lum bo'ladi.

To'rabekaxonim niyatiga yetayotganidan xursand bo'layotgan bo'lsa ham, dushman qurshovida xavf-xatar bo'lishi mumkinligini oldindan fahmlagan edi. Shunday bo'ldi ham. Sinjor mutloq taslim bo'lgach, uning navkari Qizil Yamoq kurashni an'anaviy tarzda davom ettirdi va konfliktning kulminatsion nuqtasini ta'minladi, malika safdoshlariga qarshi kurash boshladi. U To'rabekaxonimning yordamchisi jangchi qiz-u yigitlarning sardori jasur bokira

Dostonni tiriklay qo'lga olish, visoliga yetishish maqsadida qattiq jangga kirdi. Ammo sharmandalarcha mag'lub bo'ldi, Doston esa jarohat oldi, voqealar yechim topdi. Tomonlar olishuvida Pahlavon pirimiz bilvosita, ya'ni ilohiy duo-yu iltijolari bilan eldoshlarini g'alabaga rag'batlantirib turdi, ma'naviy-ruhiy qo'lladi.

Baribir malika sirdoshlarini quvib borish, ta'qib qilish davom etdi. Lekin dushman maqsadiga erisha olmadi. Chunki To'rabekaxonim va uning navkarlari mingan otlar yangi tug'ilgan qulunli biyalar bo'lib, ular bir-biridan ajratilgan holda turli manzillarda joylashtirilgan edi. Toychoqlarini sog'ingan baytallar o'ta uchqurligi bois dushman ularga yetib ololmadi. Asar xotimasida bu xayrli "xiyla" yutug'iga yana bir shodiyona qo'shildi: xalq qazuvi tufayli bunyod etilgan yangi kanaldan suv oqa boshladi. Kanal o'z tashabbuskori nomi bilan "Polvonyop" deya atalib kelinmoqda.

Ta'kidlash lozimki, qissada optimistik ruh, realistik tasvir ustuvor. Asar qahramonlari ezgulik yo'lidagi tashvish-u qiyinchiliklarni yengishdan qaytmaydilar, umidsizlikka tushmaydilar. Bu hol dushman zarbasidan og'ir yaralangan Dostonga munosabatda, qizni davolash jarayonida yorqin ko'rinadi. Bu o'rinda ham Pahlavon pirimiz xaloskor – tabib sifatida namoyon bo'ladi. Quyidagi lavha shundan dalolatdir: "Doston bir oh tortib, ingrab qo'ydi. Piryorvaliy asta uning boshiga engashdi. – Pirim o'zingiz ko'ring, – dedi malika. Piryorvaliy yordamchilari arava tomon borishib, bejirim gilam to'rva keltirdilar. Pir atrofdagilarga qaradi. Odamlar bu belgini anglab, sekin ortga chekindilar" [3].

XULOSA

Xulosa shuki, O'zbekiston xalq shoiri Omon Matjonning (1943–2020) ushbu qissasi so'nggi davrda tarixiy mavzuda yaratilgan sara asarlardan biri bo'lib, unda Pahlavon Mahmud faoliyatining me'mor, mirob, dono maslahatchi va tabiblik kabi yangi qirralari yoritilgan. Bu esa donishmand, shoir va tengsiz polvon haqidagi mavjud bilimlarimizni yanada mustahkamlash va boyitishga xizmat qiladi. Undagi xalqchil g'oyalar zamondoshimiz uchun boqiy ma'naviy qadriyat ekanligi bilan ahamiyatlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Rahimova B. O'zbek adabiyotida Pahlavon Mahmud obrazi talqinlari. Monografiya. – Urganch. UrDU. 2012. – 96-b.
2. Mahmudov J. Pahlavon Mahmud hayoti va ijodiy merosining matniyl tahlili. Filologiya fanlari nomzodligi dissertatsiyasi. – Toshkent. 2006. – 200-b.
3. Matjon O. Dravaxonim (To'rabekaxonim) // Diydor aziz. To'plam. – Toshkent.: Noshir. 2011. – B. 87–148.
4. Tolstov S.P. Po sledam drevnexorezmskoy sivilizatsii. M-L. Izd. AN SSSR 1948. – S. 309.
5. To'rabekaxonim bilan Sulton Sanjar // Xorazm ertaklari. Nashrga tayyorlovchi F. Abdullayev. – Toshkent.: O'z.davlat badiiy adabiyot nashriyoti. 1961. – B. 5–9.